

رساله در هیئت و تشریح

اثر:

قطب‌الدین محمد بن شیخ‌علی شریف لاهیجی اشکوری

(قرن ۱۱ هـ.ق.)

(بر اساس نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ش ۶۸۴۰)

کوشش:

دکتر یوسف بیگ بابا

انتشارات منشور سمیر

با همکاری انجمن تاریخ‌پژوهان مراغه

تهران - ۱۳۹۳

سرشناسه: اشکوری، محمد بن علی، ۱۰۹۰ ه.ق.

عنوان و نام پدیدآور: رساله در هیت و تشریح اثر قطب الدین محمد بن شیخعلی شریف لاهیجی اشکوری؛ به کوشش یوسف بیگ باباپور.

مشخصات نشر: تهران: منشور سمیر؛ انجمن تاریخ پژوهان مراغه، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۱۴۲ ص

فروست: احیای میراث مخطوط: ۱۲.

شابک: ۴-۱۰-۷۵۰۹-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: پزشکی سنتی - متون قدیم تا قرن ۱۴

موضوع: نجوم - متون قدیمی تا قرن ۱۴

ناشر: بیگ باباپور، یوسف، ۱۳۵۷، گردآورنده

ناشر: روده؛ انجمن تاریخ پژوهان مراغه

ردم کی دبی: ۵۱

رده‌بندی: ۱۱۹۲، QB۴۱۵

شماره کتابخانه ملی: ۳۵۰۹۷

انجمن تاریخ پژوهان مراغه

انتشارات منشور سمیر

رساله در هیت و تشریح

اثر: قطب الدین محمد بن شیخعلی شریف لاهیجی اشکوری

به کوشش: دکتر یوسف بیگ باباپور

از مجموعه: احیای میراث مخطوط / ۱۲

دبیر مجموعه: دکتر یوسف بیگ باباپور

نوبت چاپ: اول

طراح و صفحه آرا: محمدمهدی شعبانی

شمارگان: ۲۰۰

شماره نشر: ۲۱-۱

بها: ۱۴۰۰۰۰ ریال

© حق چاپ: ۱۳۹۳، انتشارات منشور سمیر با همکاری انجمن تاریخ پژوهان مراغه

شابک: ۴-۱۰-۷۵۰۹-۶۰۰-۹۷۸

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آن‌ها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۱۵	[دییاج مؤلف]
۲۱	فنّ اول: در هیأت افلاک
۲۱	مقدمه
۲۳	مقاله اولی: در هیأت افلاک جزئیة کواکب سیاره و چگونگی آن
۲۷	مقاله ثانیه: در هیأت خورشید و کسوف
۳۱	مقاله ثالثه: در تصویر هلال و قمر و بیان چگونگی آن
۳۳	فنّ دوم: در صور کواکب ثابتة و متحرکة آنها
۳۳	مقدمه
۳۵	مقاله اولی: در صور کواکب شمالیه و واقف آنها
۴۹	مقاله ثانیه: در صور کواکب ثابتة منطقیه
۵۹	مقاله ثالثه: در صور کواکب ثابتة جنوبیه
۶۹	فنّ سیوم: در تشریح بنیة انسانی
۷	مقدمه
۷	مقاله اولی: در عظام
۸۷	[مقاله ثانیه: در اعصاب]
۹۵	المقاله الثالثه: فی العضلات
۱۰۱	المقاله الرابعه: فی الوريد
۱۱۳	المقاله الخامسه: فی الشرائین
۱۱۹	الخاتمه: فی ذکر الاعضاء المركبه

تقریباً در دوره صفویه در علوم مختلف، خصوصاً نجوم و طب، غیر از چند کتاب معدود، اثر قابل ملاحظه‌ای تألیف نشده است. با غلبه آثار و کتب این دوره، تقلید یا توضیح آثار قرون گذشته است. برای کتاب این ادعا، کافی است نظری هرچند مختصر، به کتب این دوره بیندازیم. یکی از این آثار که تا به امروز از نظر محققان و منتقدان تاریخ علم به دور مانده بود، رساله‌ای است به خطی که نسخه اصل و منحصر به فرد آن در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری شده است. با نگاهی اجمالی به این رساله، هر محقق متوجه خواهد شد که این رساله نفیس و بالارزش فقط ارزش فیزیکی دارد و از نظر محتوایی در آن چیزی زیاده از آنچه که در آثار دانشمندان گذشته هست، وجود ندارد؛ بلکه عیناً تقلید و بازنویسی آن‌هاست.

رساله حاضر در ۶۲ برگ (۱۲۲ صفحه)، با کتاب‌آرایی و تزیینات بسیار زیبا و تصاویر عالی، به شماره ۶۸۴۰ در گنجینه خطی این کتابخانه نگهداری می‌شود.

این رساله، مشتمل است بر یک مقدمه و سه فن است و هر فن در چند مقاله، بدین ترتیب:

فن اول: در هیئت افلاک (مشتمل بر یک مقدمه و سه مقاله: مقدمه در تبیین کواکب سیار و ثوابت و ترسیم افلاک کلیه سیاره به حسب تسطیح؛ مقاله اولی در معرفت افلاک جزئی کواکب سبعة سیاره؛ مقاله ثانیه در شرح وقوع خسوف و کسوف که عارض جرمین نیرین می گردد؛ مقاله ثالثه در بیان نقصان و کمال که در هر ماه عرص ماه می شود و به هلال و بدر موسوم می گردد).

فن دوم: در کواکب مرصوده ثابته و مواقع آنها (مشتمل بر یک مقدمه و سه مقاله: مقاله اول در حصر اعداد کواکب مرصوده ثابته و مراد از تصویر تصوّر مخیله مختلفه؛ مقاله ثانی در کواکب ثابته شمالیه که در بیست و یک صورت مصوّر گشته؛ مقاله ثانی در کواکب ثابته که در صور بروج دوازده گانه محصور گردیده اند؛ مقاله ثالثه در کواکب ثابته جنوبیه که در پانزده صورت مضبوط شده اند).

فن سوم: در تشریح بنیه انسانی (مشتمل بر یک مقدمه و پنج مقاله و خاتمه ای: مقدمه در تعریف اعضا و تقسیمات آن؛ مقاله اول در ذکر عظام و آنچه به آن متعلق است؛ مقاله ثانیه در ذکر اعصاب و اقسام آن؛ مقاله ثالثه در ذکر عضلات و کیفیت حدوث آنها؛ مقاله رابعه در بحث آورده اعضا آنها؛ مقاله خامسه در شرایین و انواع آن؛ خاتمه در اعضای مرکبه و کیفیت تولّد جنین).

مؤلف، یا به عبارت صحیح تر، مدوّن آن، قطب الدین محمود بن شیخعلی دیلمی لاهیجی اشکوری است که از علما و منشیان دربار شاه سلیمان صفوی

(هشتمین پادشاه صفوی پسر شاه عباس دوم، جلوس ۱۰۷۷ق. و فوت ۱۱۰۵ق.) بود. جناب آقای علی اوجبی اطلاعات مبسوطی از زندگی وی در مقدمه کتاب محبوب القلوب وی (چاپ میراث مکتوب، در دو مجلد) به دست داده‌اند و ما از تکرار آن خودداری می‌نماییم.

اما چیزی که اینجا قابل توجه و اعجاب است، این است که کل اثر حاضر، از نظر محتوایی، یک برداری بسیار ناشیانه است که حتی مدوّن به خود زحمت تغییر جملات را نیز نداده است؛ مخصوصاً در فنّ سوم (تشریح بدن انسان) که عیناً از تشریح‌الابدان منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی،^۱ تألیف به سال ۷۹۸ هـ.ق. من شده و به غیر از حذف و تلخیص چند مبحث، از جمله دیباچه آن، دقیقاً با آن مطابقت دارد. نه تنها تصاویر، بلکه جملات نیز عیناً از منصور شیرازی است؛ و این امر از دانشمندانی که در لاهیجی جای بسی تعجب است که چرا به چنین کاری دست زده است.

البته فنّ اول و دوم نیز از این امر مستثنی نیستند. در فنّ اول که به مبحث هیئت افلاک پرداخته، کپی‌برداری بی است از رساله معروف به رساله هیئت قوشچی و همچنین قسمتی از کتاب فارسی سی فصل خواجه نصیرالدین طوسی، مخصوصاً تصاویر فنّ اول که اغلب از کتاب هیئت قوشچی است. فنّ دوم نیز که به صور کواکب و شرح و ترسیم اشکال آن پرداخته، با تلخیص عیناً از ترجمه کتاب صورالکواکب عبدالرحمن صوفی رازی است که در قرن هفتم هجری توسط خواجه نصیرالدین طوسی به فارسی ترجمه شده است. البته دو بار

^۱ تشریح‌الابدان منصوری، در سال ۱۳۸۶ توسط نگارنده با تصحیح و تعلیقات لازم، در مؤسسه مجمع ذخائر اسلامی قم به چاپ رسیده است. در مقدمه آن درباره تاریخچه تشریح و اهمیت اثر منصوری به تفصیل سخن گفته شده است.

در ضمن فنّ دوم از صوفی رازی و کتاب او یاد کرده است؛ اما صراحتاً هیچ جا از استفاده خود از این کتاب اشاره نکرده است.

چنان که می بینیم، در این رساله از نظر محتوایی چیز قابل ملاحظه و معتناهی از نظر نوآوری علمی و ابداعی، وجود ندارد و اگر با کمال احترام، آن را نوعی انتحال و سرقت علمی بنامیم، ناخودآگاه این سؤال به ذهن خطور می کند که چه عاملی باعث شده است که لاهیجی از ذکر منابع خود در تدوین این رساله امتناع کند؟ آیا در دوره صفویه تدوین یا تألیف یک اثر صرفاً جنبه مادی یا جلب توجه در بین جهت اغراض سیاسی و مناصب دولتی داشت؟ و آیا علت ابتدال و انحطاط علم در این دوره در گرو چنین حرکت ها و بی توجهی های حکام و بزرگان سیاسی بوده است؟ و چندین سؤال دیگر که همه حاکی از تقویت و تثبیت همان فرضیه ای است که در کتاب از ادعان داشتیم.

البته با توجه به شخصیت مشیر و منفی سلطان سست خردی چون شاه سلیمان که صرفاً هم و غمی جز خوشگذرانی و ایدای اطرافیان نداشت، چنین انتظاری از وضعیت نابسامان علمی دولت او نیز وارد بود؛ آن هم از یکی از علمای سرشناس عصر، قطب الدین لاهیجی اشکوری.

اما جنبه هنری و کتاب آرایی و زیبا شناختی این رساله کاملاً کم نظیر است. تصاویر ترسیمی در آن بسیار دقیق می باشد و رنگ های به کار رفته، حاشیه بندی گل و برگ، تنوع رنگ در تحریر متن و ترسیم اشکال (شنگرف، درشکی، سبز، زرد و سیاه)، سرلوح صفحه آغاز، و غیره از جنبه های زیبا شناختی این نسخه نفیس است.

لاهیجی در مقدمه ای آمیخته به نظم، که خود بر آن نوشته، ضمن تقدیم کتاب به شاه سلیمان صفوی، علت این که این دو فنّ (هیئت و طب) را در یک

کتاب جمع نموده، تبعیت از این مثل سایر است که آن را از قول حکیم یونانی، افلاطون نقل می‌کند که: «من لم یعلم همیشه والتشریح فهو عنین فی معرفه الله تعالی». ^۱ پس برای حصول به معرفت خدا، این کتاب را در یادگیری این دو فن نگاهشته است. غیر از این، به چند آیه و حدیث نیز استناد نموده و چندین بیت شعر نیز به سبتهایی در مقدمه آورده است.